

כשמשטר טוטליטרי מרים ראש ומוותר על מערכת המשפט ועל בלמיה

על טורו השלישי של אלתרמן: "מעשה בצ'רטר האטלנטי"

זיוה שמיר

את שירו השלישי בסדרת שירי "הטור השביעי" – "מעשה בצ'רטר האטלנטי" – פרסם אלתרמן בעיתון "דבר" מיום י"ד באדר א' תש"ג (19.2.1943). שירו התפרסם כמו שני קודמיו בטורו השביעי של העמוד השני של העיתון, וזה היה המיקום הקבוע של כל השירים שעתידיים היו להידפס במדור זה במהלך השנים. משום כך זכו השירים הז'ורנליסטיים הללו להיקרא "הטור השביעי".

בעבר היה זה המיקום הקבוע של שירי "רגעים" שפרסם אלתרמן בעיתון "הארץ" (אותם 297 שירים אקטואליים שעליהם חתם בשם-העט "אגבי"). שירים אלה התפרסמו במשך יותר משמונה שנים (מ-7.11.1934 ועד 1.1.1943). והנה, דווקא את המיקום הזה – את הטור השביעי של עמוד 2 – הקצה עורך "הארץ" סמוך לעזיבת אלתרמן את עיתונו ל... שלונסקי, שהיה שושבינו של אלתרמן והכניסו בברית השירה העברית.

עיקר משרתו של אלתרמן בעיתון "הארץ" היה כרוך בתרגום ידיעות שהגיעו בטלפרינטר מסוכנויות הידיעות בעולם, ואת שירי "רגעים", חיבר ללא תוספת שכר בין ידיעה לידיעה (שירו האחרון ב"רגעים" התפרסם ביום 1 בינואר 1943). והנה, כבר במהלך ינואר 1943 נתפס המקום הזה – הטור השביעי של העמוד השני – לשם פרסומו של המדור "דגש קל" מאת "אשל" (א' שלונסקי), מורהו של אלתרמן. אין זאת כי העורך הצעיר גרשון שוקן, שדחה את בקשתו של אלתרמן להעלות שכר ונפגע כנראה כשאלתרמן עזב את עיתון "הארץ" בטריקת דלת, ביקש לאותת לעובד המסור, שהתמיד

בעבודתו כעשור תמים לפני ש"ערק" לעיתון "דבר", שעיתון "הארץ" יכול להסתדר גם בלעדיו ואף למצוא לו מחליף גדול ובכיר ממנו.

ואולם, המדור "דגש קל", שבו פרסם שלונסקי בעיקר תרגומים מן השירה הרוסית ורק שיר מקורי אחד פרי-עטו, לא הצליח להתחרות עם טוריו האקטואליים הקלים והחכמים של אלתרמן בעיתון "דבר", שנתחבבו עד מהרה על ציבור הקוראים. יש להניח שהצלחתו של אלתרמן הייתה לשלונסקי לצנינים, כי הוא פסק מלפרסם את מדורו ב"הארץ" לאחר כארבעה חודשים בלבד (בפעם האחרונה נדפס המדור ביום שישי, ט"ו סיון תש"ג; 18.6.1943). לעומת זאת, מדורו של אלתרמן ב"דבר" התפרסם בהתמדה שנים רבות שהניבו כשבע מאות טורים. בהעדר מדיום אחר ראוי לשמו, הייתה העיתונות היומית באותה עת בשיא כוחה, וטוריו השבועיים של אלתרמן היו לשיחת היום.

■

אחרי שעקבנו אחר השיר הראשון במדור "הטור השביעי" ("נקודת ארכימדס") והשיר השני ("הגנרלים בשבי"), מגיע תורו של השיר השלישי במדור זה ("מעשה בצ'רטר האטלנטי", מיום 19.2.1943). שיר זה נסב סביב אותה אָמְנָה שנחתמה בקיץ 1941 בידי צ'רצ'יל בשם בריטניה ובידי רוזוולט בשם ארצות-הברית בפגישתם על אוניית מלחמה באוקיינוס האטלנטי מול חופי ניו-פאונדלנד. האמנה כללה כללים ועקרונות שנועדו לאפשר את כינונה של מציאות חדשה בעולם עם תום המלחמה. מנהיגי העולם החופשי הצהירו בה על מטרתם להביס את המשטר הנאצי ולכונן בעולם "שלום שיאפשר לכל האומות לחיות בשלום בגבולותיהן, ותושביהן לא יחיו עוד בפחד ובמחסור".

התוועדותם של שני המנהיגים הגדולים למען ביסוסם של שלום ושוויון ברחבי העולם הנאור הייתה אחת משבע הפגישות המרכזיות של הנהגת בעלות-הברית בשנות מלחמת העולם השנייה. בטור מאוחר יותר ("הסרטיפיקט האחרון, שהתפרסם בעיתון "דבר" מיום ט"ז בניסן תש"ה, 30 במארס 1945) חזר אלתרמן והזכיר את המסמך העקרוני הזה, הקרוי "הצ'רטר האטלנטי", שכלליו קבעו בין השאר ששינויי טריטוריה ייעשו בהתאם לרצון הציבור, שתהיה לעמים זכות להגדרה עצמית ושלאחר המלחמה יפורק נשקן של המדינות התוקפות.

בחדש פברואר 1943, במועדי פרסומם של טוריו הראשונים של אלתרמן בעיתון "דבר", התחוללו בעולם אירועים רבי-משמעות שהתחילו להחזיר לאנושות את התקווה ש"בעלות-הברית" עשויות למגר בזמן הקרוב את כוחות הַרְשֵׁע וּלהחזיר לעולם את שפיותו. ב-2 בחודש הודיעו הכוחות הסובייטיים כי אחרון החיילים הגרמניים נכנע בקרב סטלינגרד שהתמשך 163 ימים. ב-4 בחודש נסוג הגנרל פלדמרשל רומל, מבכירי הוורמכט, מלוב לתוניס (שם הוכנע במאי של שנת 1943 – כניעה שהובילה להתאבדותו בגרמניה בשנת 1944). ב-6 בחודש הִרְשֵׁה הִיטְלֵר לִצְבָאוֹ לִסְגֵת מֵאִיזוּרֵי כִיבוּש בִּאֻקְרַאיִנָה. ב-12 בחודש התקיימה ועידת קזבלנקה, שָׁפָה הַחֲלִיטוֹ צִרְצִיִּיל וְרוּזוֹוֹלְט עַל הָאִסְטְרָטֵגִיָה שֶׁל "בֵּעֲלוֹת-הַבְּרִית" בִּזְרִיהַּ הָאִירוֹפִיָּת. ב-17 בחודש, לאחר שנחל סִדְרַת תְּבוּסוֹת, שֶׁבִּמְהֵלָכָה הוֹטְבְּעוּ שְׁלוֹשׁ צוֹלְלוֹת גֵּרְמָנִיּוֹת, נִיֶּסֶה הִיטְלֵר לְמָנוֹת רֵמְטֵכ"ל חֵדֵשׁ לִצְבָאוֹ, אֲךָ לֹא הִצְלַח. סוֹף שֶׁלְטוֹנוֹ כִּבְר נִרְאָה בִּאֻפְק, בְּמִיּוֹחַד לֵאנָשִׁים הַמִּיֻּטְיָבִים לִרְאוֹת לְמִרְחוֹק כְּדוֹגְמַת "נֵתָן הַחֵכֶם", בֵּעַל הַטּוֹרִים.

בטורו השלישי מיום 19.2.1943 – "מעשה בצ'רטר האטלנטי" – "התיילד" אלתרמן, וכבנו של מייסד גן-הילדים העברי, שהתחנך על סיפורי ילדים, סיפר לקוראיו בחביבות דידקטית כשל גנתת היושבת מול כיתת תלמידיה מין "סיפור אגדה" הפותח במילים "יום אחד..." (במתכונת המקובלת בסיפורי אגדה לילדים קטנים). הפתיחה ב"מעשה ב..." היא גם נוסחת כותרת האופיינית למעשיות המיוחסות לרבי נחמן מברסלב, ואלתרמן – צאצא של חסידי חב"ד – השתמש בה במעשיותיו לילדים "מעשה בפ"א סופית" ו"מעשה בחיריק קטן".¹

בסיפור ה"אגדה" שלפנינו האניש אלתרמן את הצ'רטר, וְהִפְכוֹ לְגִיבּוֹר שִׁירוֹ – מִיָּן תֵּיִיר סִקְרָן וְשׁוֹחַר חִידוּשִׁים הַמְּגִיע לְבִיקוֹר חוֹוִיֵּיתִי בְּמִקוֹם זֶר וְאֻקְזוֹטִי, שֶׁאֵת מְנַהֲגִיו אֵינָן הוּא מְכִיר. אלתרמן ניצל כאן את העובדה שלמילה האנגלית "charter" יש שתי הוראות שונות, לכל הפחות (היא גם מציינת "אָמְנָה" בֵּעֲלַת תּוֹקֵף מְשֻׁפְּטִי וְגַם "טִיסַת שְׁכָר"),² וְכֵן הִפְךָ אֵת הַדְּמוּת הַמּוֹאֲנֶשֶׁת (אֵת הַמְּסַמֵּךְ שֶׁעֲלִיו חֲתָמוּ צִרְצִיִּיל וְרוּזוֹוֹלְט) לְמִין תֵּיִיר הַמְּגִיע לְחֻפְשֵׁת נּוֹפֵשׁ מְעַנְגַת בְּחוֹפִיו הַדְּרוֹמִיִּים שֶׁל אֲגֵן הַיָּם הַתִּיכוֹן, וְשֶׁם הוּא מְנַסֶּה לְהִבִּין אֵת הַמְּרָאוֹת וְאֵת הַמְּנַהֲגִים הַנְּגִלִים לְעֵינָיו.

בהגיעו לאלג'יר חש "תיירנו" אווירת חופש קלה ונעימה. ואכן, לנגד עיניו מתגלה חבורה צוהלת, רוקדת ומזמרת בצל עצי התומר. בסגנון משחקי

חברה שהיו נהוגים בעת היכתב השיר,³ הוא פונה אל בני החבורה ושואל אותם בסגנון ילדותי: "מי אתם, חמוּדֵי?" והחוגגים עונים לו לחרדתו: "חֲקִי נִרְנְבָּרְג אָנוּ" (חוקים שהם, כמובן, היפוכם הגמור של הכללים הכלולים ב"צרטר האטלנטי"). ושמחה זו של בני החבורה על שום מה? בני החבורה הצוהלת מודים שהם חוגגים את כשלונו של העולם החופשי והנאור למגר את כוחם ולהרוס את מחנות הריכוז שהוקמו בהשראתם. החוגגים – דמויותיהם המואנשות של חוקי נירנברג – אף מודים שקינן בהם החשש פן יקיץ עליהם הקץ עם תבוסת המשטר הנאצי, אך מבשרים לצ'רטר-התייר בשמחה רבה שדבר לא נשתנה. הכול נשאר על כנו, כפי שהיה מאז הוכרזו לראשונה חוקי הגזע שמונה שנים קודם לכן:

מעשה בצ'רטר האטלנטי

יום אָחַד סָר הַצ'רְטֵר לְאָרֶץ אֶלְזִיר
וַיִּרְאֶה יְצוּרִים מְפֹלְאִים עַד אֵין אִמֵּר
סוֹבְבִים לְתַמָּם בְּמַחֹל וְשִׁיר
מוֹל דְּגָלֵי בְנוֹת-הַבְּרִית
בֵּין עֲצֵי הַתְּמָר.

וְהַצ'רְטֵר חִיָּד וַיֵּאָשֶׁר עַד בְּלִי דִי,
לֵאמֹר – חֲפֹשׁ וְדָרוֹר... וַיִּבְרָךְ שְׁהַחֲנִנוּ,
וַיִּשְׁאַל לַחֲבֵרָה: – מִי אַתָּם, חֲמוּדֵי?
וַיֹּאמְרוּ: – חֲקִי נִרְנְבָּרְג אָנוּ.

וַיִּשְׁפָּשֶׁף הָאוֹרֶחַ עֵינָיו וַיִּתְרַד
וַיִּמְלַמֵּל: אֵךְ חֲלוֹם הוּא... אֲזַרְנוּ נָא הַלָּאָה!
אֵךְ לְשׂוּא, חֲקִי נִרְנְבָּרְג כָּאוּ, עַד אָחַד
וְדָגְלֵי הַשְׂוִיוֹן שְׁטִים מְלַמְעָלָה.

אז הצ'רטר נרתע ויזוז... ויזוז...

עד בגדר-של-תיל כתפו נתקלה.

ויבט

ויראה מחנה-רכוז

ודגלי השויון

שטים מלמעלה...

ויגשו החקים אל אורחם הממצמץ

וידברו ולשונם כפורחת :

הוי חשבנו הקיץ כאן עלינו הקץ

אך לשוא רק פחדנו פחד.

המחנה על תלו, הגדר איתנה

ועל קהל אסיריה סוגרת.

ודגלי החרות – לנית חן לתמונה –

מעידים על חלוף המסקרת.

כי ופוח נמשך עוד נוקב, חודר

ואומרים (אל תטען : לא שמעתי...)

שבכלל ענין הריסת הגדר

הוא ענין... איך לאמר... פריבטי.

הרוצה נהרוס, ואם לאו – תעמוד,

ומגלת החרות רק תוסיף הוד וקדר.

יְהִיָּה חֶפֶשׁ הַדָּת, הַדְּבֹר, וְכֵן עוֹד...

וְחֶפֶשׁ קִיּוֹם הַגָּדֵר.

אֵד בְּזֹאת, כְּאִמּוֹר, עוֹד דְּנִים וְדְנִים

וַיִּבְיַנְתִּים אֶתְנֹנוּ שֵׁב וְתִנּוּחַ,

זֹאת אֶמְרוּ הַחֻקִּים, וַיִּחְצִיפוּ פָּנִים,

הַצִּרְטָר יֵשֵׁב

כִּי לֹא קָמָה בּוֹ רוּחַ.

כִּדְ יוֹשֵׁב עִם בְּנֵי נִירְנֶבְרַג צִרְטָר אֶטְלֵנְטִי

וְלוֹלֵא שְׂרָאִיתִי זֹאת, לֹא הֶאֱמַנְתִּי.

נתן א.

אחת הפסקאות במאמר המערכת של עיתון "דבר" מיום 17.2.1943 שימשה קטליזטור לכתיבת שיר זה, וכך נכתב בה: "ארבעה חודשים חלפו מאז סיפוח אפריקה הצפונית לארצות הצירטר האטלנטי וכל ההגבלות שהוטלו על היהודים על ידי ממשלת וישי עדיין קיימות כאשר היו, והיהודים עדיין עצורים במחנות ההסגר [...] הצירטר האטלנטי לגבי לא יהודים וחוקי נירנברג לגבי יהודים".⁴

ודוק: אם שירו של אלטרמן נכתב, סודר, נשלח להגהה, חזר ממנה ונדפס בלילה שבין 18.2.1943 לבין 19.2.1943 פחות משתי יממות לאחר פרסום מאמר המערכת הנ"ל, יש לשער באיזו מהירות הוא נכתב. ולא בכדי: מאמר מערכת זה אישר את אשר ידע אלטרמן מידיעות קודמות שנתפרסמו בעיתונות של אותו שבוע. כך, למשל, בעיתון "הארץ" מיום י' באדר א' תש"ג (15.2.1943) הופיעה מודעה קצרה בעמוד השער המספרת כי מושל מרוקו נשאל מתי יבוטלו בארצו החוקים האנטישמיים שהנהיגה ממשלת וישי; והמושל ענה כי החוקים האלה יבוטלו בהדרגה, לכשיתאפשר הדבר, והוסיף שבהווה אין הם פוגעים אלא ב-11 אלף איש בלבד מתוך שמונת המיליונים של

תושבי מרוקו. בעיתון "דבר" מיום ז' באדר תש"ג (12.2.43) נדפסה בעמוד השער ידיעה על יהודים שנשלחו על נשיהם טפס למחנות הסגר וכל נכסיהם נשארו הפקר, ללא כל השגחה.

בשירו של אלתרמן, חוקי נירנברג המפוזים באלז'יר בשמחה ובצהלה תחת עצי התומר מזמינים את האורח "אָתְּנוּ שֵׁב וְתִנּוּחַ"⁵ והצ'רטר-התייר אכן יושב "כִּי לֹא קָמָה בּוֹ רוּחַ". לזוועתו מתברר לו שבצפון אפריקה – שָׁה עדיין שלטה ממשלת וישי עד סוף 1944 – דרים להם זה בצד זה באין מפריע חוקיו הנאורים של "הצ'רטר האטלנטי" ו"חוקי נירנברג" החשוכים.

לא במקרה השתמש כאן אלתרמן במילים "כִּי לֹא קָמָה בּוֹ רוּחַ", המעלות את זְכַר דברי רחב הזונה המשתפת פעולה עם כובשי עירה ועמה: "וַיִּשְׁמַע וַיִּמַּס לְבָבֵנוּ וְלֹא קָמָה עוֹד רוּחַ בְּאִישׁ מִפְּנִיכֶם" (יהושע ב, יא). את דברי רחב הזונה שם אלתרמן בפי צרפת שכונתה כידוע בשם "זונה פוליטית" על שום מעשיה הלא מהוגנים וחסרי הבושה, בעת המלחמה.

גם טורו של אלתרמן "החזית השנייה" מיום 18.1.1944, שנכתב פחות משנה לאחר הטור שלפנינו, פותח בנוסח שיר-העם הביאליקאי "היא יושבה לחלון", המספר כזכור על צעירה הנחשבת פרוצה בעיני הבריות. וכך כתב אלתרמן בטורו: "היא יושֶׁבֶה בַּחלּוֹן / וְסוֹרְקָה שְׁעָרָה. / וְעַל יַד הַחלּוֹן / גְּנָרְלִים שוֹרְקִים". מדוע נטל אלתרמן מביאליק את תיאורה של נערה חסרת מוסר וקלת-דעת שהבריות הוציאו לה שם רע ("בְּעֵינֵיכֶם היא פְּרוֹצָה") לתיאורה של החזית שפתחו בעלות הברית נגד גרמניה?

לפנינו תגובה אירונית לענייני דיומא: ב-1943 החליטו כידוע בעלות הברית לפתוח חזית שנייה באירופה, והיעד שנבחר היה חופי נורמנדי בצרפת. תכניתם הייתה להתקדם מצרפת לתוך גרמניה, ולכבוש את חבל הרוהר ואת חבר הסאר, שניהם מרכזי תעשייה חשובים, בהנחה שגרמניה לא תוכל להתמודד עם מלחמה בשתי חזיתות. ייתכן שבעקבות היותה של צרפת "שחקן ראשי" הן בבחירת יעדיה של "החזית השנייה" הן בהשתתפות פעילה במתקפה נגד גרמניה תיאר אלתרמן באירוניה אותה ואת מדיניותה בדמותה של "זונה פוליטית" (כינוי שגור זה של צרפת ניתן לה גם בשל התנהגותם ההפכפכה והליברטינית של מנהיגיה).

כאשר הציג אלתרמן שהציג את צרפת כ"זונה פוליטית", הוא גם לא שכח את הקלות הבלתי נתפשת שָׁה החליפה צד "מהיום למחר" בשדות הקרב של "מבצע לפיד" (1942). אף ייתכן שהכינוי דבק בצרפת כי רבים

ממלכיה, ולימים גם מדינאיה רבי ההשפעה ועתירי הממון, החזיקו פילגשים ("קורטזנות"). היו אלה תכופות לעתים "זונות מכובדות" שנהנו מסטטוס חברתי גבוה, מדירות פאר ומאתנן רב. ואולם, הכינוי הזה שימש על-פי-רוב מטפורה והאנשה לתיאור הקלות הבלתי-נסבלת שבה החליפה צרפת את נאמנויותיה הפוליטיות, בהתאם לאינטרס מזדמן הכרוך בדרך-כלל בענייני ממונות. אלתרמן מראה בעקיפין איך מאבדים הפוליטיקאים את ערכיהם ונכנעים לדרישות השליט הרודן, אף מחפשים ומוצאים הצדקות לדרישות אלה מתוך אינטרסים הפכפכים וזנותיים.

גם המילים שמציעים החוגגים לתייר (לצ'רטור) – "אתנו שב" – מופיעות בווריאנטים שונים בסיפור מעשה דינה (בראשית לד, ט; שם, טו; שם, כב) המסתיים במקור המקראי במילים "הַכְּזוּנָה יַעֲשֶׂה אֶת-אֲחוֹתֵנוּ" (שם, לא). בצטטו את דבריה של רחב הזונה ובצטטו דברים שנאמרו בתנ"ך בפרשת אונס דינה הכניס אלתרמן ברמז דק, כמעט בהיחבא, את דעתו על צרפת בכלל, ועל ממשלת וישי בפרט.

ממשלת וישי התמידה בקיום חוקי נירנברג גם לאחר תבוסת הנאצים, והפנתה עורף לחוקי המערב. כאן שם אלתרמן בפי החוגגים, חסידיה של ממשלת וישי, את המילים: "יְהִיָּה חֹפֵשׂ הַדָּת, הַדְּבוּר, וְכֵן עוֹד... / וְחֹפֵשׂ קִיּוּם הַגִּדְר. / אֵךְ בְּזֹאת, כְּאִמּוֹר, עוֹד דְּנִים וְדְנִים". כך הראה אלתרמן את יכולתם של מדינאים נלוזים וחסרי מצפון להשתמש בכלים דמוקרטיים למטרות אנטי-דמוקרטיות, וכן את יכולתם להקים ועדות ה"דנות במצב" כדי לדחות עד-אין-קץ בדרכי ערמה כל עניין הדורש טיפול מיידי.

כזכור, על "כשרונם" המיוחד של הפוליטיקאים להקפיא בתחבולות את המצב ולדחות את המעשים על-ידי הקמת ועדות ה"דנות המצב", הלעיג אלתרמן עוד באחד משירי "רגעים" המוקדמים, שקדמו לשירי "הטור השביעי" בשבע שנים בערך: "מִתְחִילוֹת הַשִּׁיחוֹת בְּמִלְמוֹל חֲרִישִׁי. / עוֹבֵר חֲדָשׁ אֶחָד, הַשִּׁיחוֹת נִמְשָׁכוֹת. / עוֹבְרִים שְׁנֵי חֲדָשִׁים, וּבְרֹאשׁ חֲדָשׁ שְׁלִישִׁי / מוֹדִיעִים: / בְּקֶרֶב יִמְשָׁכוּ הַשִּׁיחוֹת. // הַשִּׁיחוֹת נִמְשָׁכוֹת, הַנוֹשֵׂא מִשְׁתַּכַּח / וְתוֹעָה בְּסִבְכֵי הַשִּׁיחָה הַתוֹעָה, / וְסִבִּיב לַשִּׁיחוֹת הָעוֹלָם מְשׁוֹחַח, / כִּי הָיוּ הַשִּׁיחוֹת לַשִּׁיחַת הַשָּׁעָה. // וּמְשִׁיחִים הַשְּׁלִיחִים, בְּנִסְתָּר וְגִלּוּי / וְעוֹקֵב אַחֲרֵיהֶם הָעוֹלָם, לֹא לְשׂוֹא. / כִּי מִצַּב הָעוֹלָם, זֶה הַפֶּעַם תָּלוּי / בְּמִצַּב הַשִּׁיחוֹת הַדְּנוֹת בְּמִצָּב. // יֵשׁ אוֹמְרִים כִּי אֶסוּר עוֹד לְשִׁחוֹת וְלִדְחוֹת, / כִּי תִבֵּל עָלַי חוּט-שַׁעֲרָה מִתְנוֹדְדָת, / וְבֹא זְמַן לְשָׁנוֹת אֶת דְּרָכֵי הַשִּׁיחוֹת... / אֶבֶל זֶהוּ נוֹשֵׂא לְשִׁיחָה מִיְחַדָּת".⁶

כך תיאר אלתרמן בשיריו ובטוריו את הדרכים העקלקלות שבהן מצליחים הפוליטיקאים למוטט כל חזון מדיני נאצל ולהפכו למציאות אפורה ודלוחה. בטורו "הצ'רטר האטלנטי" הוא הראה כיצד הם מצליחים לסובב בדרכי כזב וכחש את המילים לטובת מטרותיהם הציניות ("חפץ קיום הג'דר"), וכיצד הם מכסים על ערוותם בהבטחות חסרות כיסוי ודוחים כל מעשה בהקמת ועדות ובקיום דיונים אין-סופיים חסרי כל ערך מעשי. טורו השלישי של אלתרמן מראה בעיקר איך מצליחים המשטרים הטוטליטריים להרים ראש – לקרוא ליום "לילה" וללילה "יום" ולעוור את עיני הבריות – בהעדר מערכת משפט ראויה לשמה שתגן על הזקוקים להגנה.

הערות:

1. אלתרמן ניסח את הכותרת "מעשה ב..." במתכונת כותרות המעשיות של רבי נחמן מברסלב, שחלקן כלולות בספר "סיפורי מעשיות משנים קדמוניות", כגון: "מעשה במלך וקיסר", "מעשה בבן מלך ובן שפחה שנתחלפו", "מעשה בשבעה בעטלירס" [קבצנים], או "מעשה בבן מלך שנפל לשיגעון" (המוכר גם בשם "מעשה בהינדיק" שעגנון שילבו בסוף ספרו "סיפור פשוט"). על כן לא היטיבו עורכי הספר "הטור השביעי" בהחלטתם לשנות את כותרת השיר ל"מעשה שהיה" בצ'רטר האטלנטי.
2. כך נהג אלתרמן גם בעת שתרגם את השיר "מכתב מאימא". הוא שם בפיה את המילים "אל תתאמץ לסחב שני טנקים יחד; / מוטב תסחב אותם אֶחָד אֶחָד", וכך מתוך בידע-חושף-בורות מערבבת ה"ידישע מאמע" את היוצרות בין שתי ההוראות את המילה האנגלית tank ('טנק' בהוראת 'מיכל לנוזלים', לבין 'טנק' בהוראת רכב צבאי משוריין).
3. כגון המשחק "שלום, אדוני המלך", שבו קדה קבוצת הילדים למי שנבחר לתפקיד המלך, ומכריזה באוזניו: "שלום אדוני המלך", וה"מלך" משיב ל"נתיניו": "שלום בניי היקרים", ושואל אותם: "איפה הייתם ומה עשיתם?" השאלה ששואל הצ'רטר את החוגגים ("מי אַתָּם?") כלולה בגרסה טרגית בטור "מגש הכסף", שבו האומה הישישה, שאינה מזהה את בניה, כי עיניה כהו מְזוֹקָן, ושואלת אותם: "מי אַתָּם?". שאלתה מזכירה את שאלת יצחק הזקן "מי אַתָּה בְּנִי" (בראשית כז, יח); ואת שאלת יעקב הזקן "וַיֵּרָא אֶת-בְּנֵי יוֹסֵף וַיֹּאמֶר מִי-אַלֶּה" (בראשית מח, ח). שאלה זו אף מעלה את השאלה ששואל יהושע את הגבעונים ("מי אַתָּם וּמֵאֵין תְּבֹאוּ"; יהושע ט, ח), שכן הנערים הלוחמים בני הארץ, כמו הגבעונים בשעתם, מגיעים אל מפתנה של הנהגת האומה לאחר הליכה ארוכה ומעייפת ברגל, בנעליים בלות ובבגדים מוכתמים בזיעת הקרב והדרך ("לא הִחְלִיפוּ בְּגָדָם, לֹא מָחוּ עוֹד בְּמַיִם / אֶת עֵקְבוֹת יוֹם-הַפָּרָדָּה וְלֵיל-קוּ-הָאֵשׁ").
4. ראו ביאורה של פרופ' דבורה גילולה בכרך א' של מהדורת "הטור השביעי" שבעריכתה (תל-אביב 2009), עמ' 265 – 266.
5. מן השיר שלפנינו, המנוסח (בניגוד סרקסטי לתכניו הקשים) בסגנון רך של שיר או סיפור לילדים, עולות גם שורותיו של שיר הילדים "פרפר נחמד" מאת פניה ברגשטיין: "בוא אֵלֵי

פֶּרֶךְ נְחֻמָּד, / שֵׁב אֶצְלִי עַל כַּף הַיָּד. / שֵׁב תְּנוּחַ, אֶל תִּיָּא – / וְתַעֲוֶה בְחֻזְרָה" (שירה של
ברגשטיין נכתב בהשפעת שירו של ביאליק "הפרח לפרפר").

6. שירו "שיחה דיפלומטית", שנדפס בעיתון "הארץ" ביום כ"א באב תרצ"ו, 9 באוגוסט
1936, עמ' 2 (במדור 'רגעים' בחתימת "אגב").